

SIK DOMONKOS¹

A DEPRESSZIÓ KIALAKULÁSÁT VALÓSZÍNŰSÍTŐ HÁLÓZATOK²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2016.4.1

ABSZTRAKT

A tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy egy kritikai hálózatelmélet perspektívájából újraértelmezzem a depresszió kialakulására vonatkozó pszichológiai belátásokat, és az így kapott modellt egy survey segítségével teszteljem. A tanulmány első szakaszában a társadalmi integráció Bourdieu, Giddens, Habermas, Honneth és Lash által bemutatott fogalmai alapján kidolgozott hálózatok szintjén azt vizsgálom meg, hogy milyen feltételek fennállása esetén gördítenek egyidejűleg szisztematikus akadályokat a célélérés elé és rejtik el a cselekvő elől a kudarc társadalmi okait. Ezekre úgy tekintek, mint a depresszió kialakulását valószínűsítő hálózati torzulásokra. A tanulmány második szakaszában az ESS 2012-es adatbázisára támaszkodva e torzult hálózatok depresszióval való összefüggését és a torzulások halmozódását valószínűsítő tényezőket elemzem.

Kulcsszavak: kritikai elmélet, hálózatelmélet, depresszió, ESS 2012

SOCIAL NETWORKS CONTRIBUTING TO THE EMERGENCE OF DEPRESSION

ABSTRACT

The paper aims at reinterpreting the psychological insights on the formation of depression from the perspective of critical theories and tests the resulting model. In the first part of the paper based on Bourdieu's, Giddens', Habermas', Honneth's and Lash's theories of social integration, an attempt is made to identify those network constellations, which simultaneously block goal attainment and veil the social components of the blocking. These distorted networks are considered to be contributing factors of the emergence of depression. In the second part of the paper based on the database of ESS 2012 the correspondence of such network distortions and depression is analyzed along with the causes of the adding up of various distortions.

Key words: critical theory, network theory, depression, ESS 2012

---

1 ELTE Társadalomtudományi Kar Elméletörténet Tanszék

2 A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

A DEPRESSZIÓ KIALAKULÁSÁT VALÓSZÍNŰSÍTŐ HÁLÓZATOK

Az alábbi tanulmány egy nagyobb vállalkozás részét képezi, melynek célja a kritikai elméleteknek a megélt szenvedés tapasztalataiból kiinduló megújítása (Sik 2015a, Sik 2016a, Sik 2017).³ A szenvedés határállapotainak rekonstrukciójára a cselekvési képesség megakadásának különböző formáit bemutató pszichiátriai, pszichológiai leírások révén nyílik lehetőség. Ezekben nem csupán azok a tünetek jelennek meg, melyek megakadályozzák a hétköznapi cselekvéseket, de egyúttal olyan oksági modellek is, melyek magyarázzák a tünetek megjelenését. Segítségükkel azonosíthatók azok az általános társadalmi feltételek is, melyek fennállta valószínűsíti a cselekvési képesség megakadását. E helyzeteket a változtatás igényének feladása, a cselekvés lehetséges következményei miatti bénultság vagy a közös valóságról való lekapcsolódás egyaránt jellemezheti, képtelenné téve az egyént a felmerülő problémák megoldására.

Az ágencia ilyen értelemben vett feloldódásának – a terápiás tekintet számára pszichopatológiaként megmutató – határhelyezeteit a kortárs kritikai elméletek (Bourdieu 2002, Giddens 1991, Habermas 2011, Honneth 2013, Lash 1999) segítségével írhatjuk le. Ezekre a társas cselekvések olyan modelljeként tekinthetünk, melyek a társulások integrációja mellett az interakciók lehetséges torzulásait is számba veszik. A társas cselekvéseket szervező koordinációs mechanizmusok által megvalósított társadalmi integrációra és annak lehetséges torzulásaira vonatkozó kérdések kezdettől fogva a kritikai elméletek középpontjában álltak. A társulások szerveződését legalapvetőbb szinten a cselekvőperspektívák összehangolásának, vagyis a cselekvéskoordinációnak a mechanizmusai határozzák meg. Amennyiben ezek szintjén hatalmi egyenlőtlenségek, bizonytalanságok vagy épp kommunikációs torzulások figyelhetők meg, úgy patológikus integrációs formákról beszélhetünk. E patológikus társulási formák közös jellemzője, hogy – szemben azokkal a konstellációkkal, melyeknek az egyén tevékeny alakítója – esetükben a cselekvő kiszolgáltatott az őt érő társas hatásoknak, és – akár az alávetett mezőpozíció (Bourdieu), akár az ontológiai bizonytalanság és identitásválság (Giddens), akár az egyenlőtlen kommunikációs viszonyok (Habermas), akár az elismerés-megvonás (Honneth), akár a nivelláló technikai környezet (Lash) hatására – megszűnik cselekvései tényleges szerzője, vagyis ágens lenni. Minthogy e különböző elméletek a társas cselekvések eltérő szféráira utalnak, így egy átfogó szemléleti keret kialakításához egy közös fogalmi térben való elhelyezésükre van szükség (Sik 2012, 2015b).

A hálózatelméletek ehhez kínálnak szempontokat (White 2008, Latour 2005). Segítségükkel ahelyett, hogy egyik vagy másik integrációs modell mellett köteleznénk el magunkat, a különböző cselekvéskoordinációs mechanizmusok által szerveződő társulásokra olyan eltérő kapcsolódási logika által szerveződő hálózatokként tekinthetünk, melyekbe egyidejűleg beágyazódhatnak a cselekvők. Így a kritikai elméletek által azonosított integrációs teljesítmények és patológikus tendenciák egyazon lehetőségtér különböző dimenzióiként értelmezhetők. A hálózati szemléletű társadalomkritika számára nem csupán az egyes dimenziók torzulásából fakadó

---

³ Az alábbiakban nincs lehetőség magának a vállalkozásnak a részletes bemutatására (ehhez lásd: Sik 2015a).

szenvedés ragadható meg, hanem egyúttal a szenvedést potenciálisan ellensúlyozó vagy éppen súlyosbító komplementer hálózatok kölcsönhatásai is. Ebből a felismerésből kiindulva egy átfogó kritikai elméletnek a hálózati torzulások azonosításán túl, azokat a mechanizmusokat is fel kell tárnia, melyek következtében a torzult konstellációk kizárólagossá válnak, és a szenvedés különböző határállapotai stabilizálódnak (Sik 2017).

E tágabb keretbe ágyazódó jelen vizsgálódás első lépéseként arra teszek kísérletet, hogy társadalomelméleti szinten rekonstruáljam a depresszió fennmaradását valószínűsítő hálózatokat. Ezt követően egy kvantitatív adatbázis segítségével elemzem a modell empirikus összefüggéseit.⁴ Egy olyan átfogó kérdőíves kutatásra támaszkodom, amiben a kérdezettek általános élethelyzete, országról alkotott véleménye és értékválasztásai mellett egy depressziót mérő teszt is helyet kapott (ESS 2012). Ez az európai reprezentatív mintán alapuló adatbázis (n=54000) egyrészt lehetőséget kínál arra, hogy a depresszió vonatkozásában ellenőrizzük a torzult hálózatok és a szenvedés határállapota közti kapcsolatot.⁵ Másrészt azt is lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk, mik azok a tényezők, melyek a torzult hálózatok koncentrációját valószínűsítik, és ebben az értelemben a modernizációs folyamatok társadalomkritikáját megalapozzák.

AZ UNIPOLÁRIS DEPRESSZIÓ HÁLÓZATI KOMPONENSEI

Akárcsak más humántudományok, a pszichiátria és pszichológia sem tekinthető egységesnek abban az értelemben, hogy egy domináns megközelítés határozná meg szemléletét. Különböző hagyományok és iskolák a pszichopatológiák kialakulását és kezelését eltérő oksági modellekben értelmezik. Az alábbiakban nem áll módomban és nem is céлом a pszichológiai iskolák közötti vitákban állást foglalni. Ehelyett a pszichiátria és pszichológia többé-kevésbé paradigmaticussá vált tudásbázisára támaszkodom, vagyis azokra a megfigyelésekre, amelyek egyrészt a diagnosztika alapjául szolgálnak (APA 2013), másrészt tankönyvi státuszra tettek szert (Barlow–Durand 2009, Beidel–Bulik–Stanley 2012, Comer 2010) és ebben az értelemben kiállták hosszú évtizedek falszifikációs próbáját.

Az Amerikai Pszichiátriai Társaság diagnosztikai kézikönyve szerint az unipoláris depresszió tünetei közé tartozik a hosszantartó, szüntelen nyomott hangulat, a hétköznapi tevékenységek iránti érdeklődésre és örömeire való képtelenség, az étvágy hirtelen megnövekedése vagy lecsökkenése, álmatlanság vagy megnövekedett alvásigény, folyamatos energiaháány és enerváltság, lecsökkent önértékelés és indokolatlan bűntudat, koncentrációs zavarok és döntésképtelenség, visszatérő halálra vonatkozó gondolatok és öngyilkossági készletés. A bipoláris depressziót a mániás és depresszív szakaszok váltakozása jellemzi. Ez utóbbit napokon át tartó, megemelkedett energia- és aktivitási szint, megingathatatlan kiválóságérzés, drasztikusan lecsökkent alvásigény, kényszeres közlésvágy, szétszórtság és kockázatkeresés jellemez (APA 2013: 123–189). Az alábbiakban, mint-hogy a rendelkezésemre álló adatbázis erre vonatkozó tesztet tartalmaz, az unipoláris depresszióra koncentrálok.

---

4 A depresszió kvantitatív társadalomtudományos eszközökkel történő vizsgálatára számos hazai példát találhatunk (pl. Kopp–Martos 2011). Az alábbi elemzés ugyanakkor eltér ezektől, amennyiben célja nem egyszerűen a hangulatzavarok strukturális összefüggéseinek rekonstrukciója, hanem ezen túlmenően a hálózati torzulásokkal való összefüggés szisztematikus elemzése.

5 Az ESS-kutatással kapcsolatos további mintavételi és módszertani információhoz lásd: <http://www.europeansocialsurvey.org/>, a felhasznált kérdések és az operacionalizálás bemutatására a második szakaszban kerül sor.

Az unipoláris depresszió kialakulásának biológiai magyarázatai között az agy regenerációjának és működésének zavarai, a hormonális egyensúly felborulása és az alvási ciklusok felborulása említhető meg (noha az tisztázatlan, hogy ezek okai vagy következményei a depresszióknak). Mindezek következtében a stressz feldolgozása könnyebben megakad, és a negatív érzelmi töltetű emlékek is nehezebben kerülnek felejtésre (Barlow–Durand 2009: 228–231). A pszichoanalitikus megközelítés a depresszió és a gyász közti hasonlóságból indul ki, amiből arra következtet, hogy a közeli hozzátartozó akár tényleges, akár szimbolikus elvesztése összefüggésbe hozható vele (Freud 1917, Busch–Rudden–Shapiro 2004). Különösen azoknál a személyeknél alakul át a veszteségérzet depresszióvá, akiket szüleik kisgyermekként túlzott függőségben tartottak, és emiatt kevésbé képesek környezetüktől elhatárolni magukat. Amennyiben a másik és az én nem különül el világosan egymástól, úgy az elvesztett másakra vonatkozó harag és szomorúság könnyen áttevődhet az énré, aminek eredményeként önvád alakulhat ki (Allen–Gilbert–Semedar 2004, Blatt 2004). Továbbá azok, akiknek kisgyermekként inadekvát módon elégtették ki szükségleteit, szintén nagyobb eséllyel mutatják a hangulatzavar tüneteit (Goodman 2002): esetükben a biztonság hiányának elemi tapasztalata az, ami meggátolja a fontos másik elvesztésével való szembenézést (Beidel–Bulik–Stanley 2012: 223–224, Comer 2010: 247–255).

Behaviorista megközelítésben a depresszió kialakulása egy adaptációs folyamat eredményének tekinthető. Az autonóm cselekvés képessége szorosan összefügg a társak visszajelzéseivel és megerősítésével. Amennyiben ezek elmaradnak, úgy az egyén dezorientálttá válik, teljesítménye lecsökken, miközben csökkenő önértékelését ellensúlyozandó, még több megerősítést várna. A cselekvő és környezete közti interakciók ilyen paradox spirálja óhatatlanul a kölcsönös csalódások eskalálásához vezet, egyre negatívabb önértékelést és egyre kevesebb megerősítést eredményezve (Lewinsohn et al. 1984). A kognitív megközelítés szerint épp fordított az oksági viszony, nem az adaptációs nehézségek okoznak önértékelési zavarokat, hanem az attitűdök és az attribúció torzulásai okoznak adaptív zavarokat. Azok a gyerekek, akik környezetüktől negatív gondolati és attribúciós mintázatokat sajátítanak el, maguk is hajlamosak válnak arra, hogy – a selfvédő torzítások inverzeként – alábecsüljék a pozitív események jelentőségét és saját ebben játszott szerepüket, miközben túlbecsülik a negatívumokat (Beck 1967, Beck–Weishaar 2008, Evans et al. 2005). A behaviorista és kognitív megközelítések kombinációjaként értelmezhető a tanult tehetetlenség elmélete, mely szerint a depresszió a kontrollvesztés tapasztalatának és saját hibaként való értelmezésének együttállásakor alakul ki. Ha a környezethez való alkalmazkodás és a cselekvés megakadásának nehézségeiért kizárólag magát teszi felelőssé az egyén, akkor minden egyes kudarc csökkenti az önértékelést, miáltal növeli az újabb kudarc esélyét (Seligman 1975, Taube-Schiff–Lau 2008). Ez a folyamat rövid úton a cselekvési képesség elsorvadásához és a negatív önbecsülés megszilárdulásához vezet (Beidel–Bulik–Stanley 2012: 225–227, Comer 2010: 255–259).

Végül, a depresszió kialakulásának esélyét a negatív életesemények és a támogató társas viszonyok hiánya is befolyásolja. A folyamatos vagy a hirtelen megnövekvő stressz, illetve a traumatikus események egyaránt megnövelik a depresszió kialakulásának esélyét. Különösen abban az esetben, ha olyan kudarcok kerülnek értelmezésre, amiért az egyén maga felel. A különböző társadalmi berendezkedések a depresszió eltérő tüneteit teszik kifejezhetővé: míg az ún. nyugati országokban elsősorban az önvád és a bűntudat dominál, addig más társadalmakban inkább a testi tünetek jellemzőek (Matsumoto–Juang 2008). Továbbá bizonyos társadalmi pozíciókban és szerepekben a hangulatzavarok nagyobb eséllyel alakulnak ki: a strukturális hátrányokban szenvedő

dők (Bazargan–Bazargan–Hejazi–Baker 2005), az etnikai kisebbségek tagjai (Ayalon–Young 2003), a nők (Whiffen–Demidenko 2006), a párkapcsolaton kívül élők (Kendler–Myers–Prescott 2005) egyaránt veszélyeztetett csoportnak számítanak. Az e kategóriák által leírt, alávett státuszra utaló élethelyzetekben egyfelől magának a cselekvés terének beszűkülésével számolhatunk, másfelől a pozitív visszajelzések hiányával (Barlow–Durand 2009: 231–237, Comer 2010: 259–263).

A fentiekből jól látható, hogy a depresszió kialakulásának magyarázatai egyfajta torzult szocializációs pályát írnak le, melynek eredményeként a cselekvési képesség fokozatosan beszűkül. Ennek kezdőpontjánál az autonóm cselekvéshez nélkülözhetetlen önbizalom elsajátítását ellehetetlenítő elsődleges szocializációs hatások állnak, az elhanyagoló vagy függőségben tartó kapcsolatok. Ezeket potenciálisan kiegészíti az attitűdök egy olyan készletének belsővé tétele, ami alacsony önbecsülést és negatív jövőképet fejez ki. Az e tényezők által meghatározott várakozási horizontú egyén a társas cselekvéshelyzetekben alkalmazkodási nehézségekkel küzd: egyrészt intenzívebb és nagyobb elismerést igényel környezetétől, másrészt az esetleges korlátokkal, illetve kudarcokkal kevésbé képes megküzdeni. Amennyiben nem sikerül olyan környezetet találnia, ahol ezek a speciális feltételek teljesülnek – támogató a közeg, továbbá nincsenek korlátok és kudarcok – úgy egy negatív spirál indul be: a támogatás hiánya, a cselekvések kudarcai és korlátai mind a negatív önkép és hiábavaló remények bizonyítékaivá válnak, rontva a további cselekvések hatékonyságát, ami tovább csökkenti az önbecsülést, és végső megoldásként cselekvésképtelenséghez vezet.

Ennek megfelelően a terápiás tekintet számára feltáruló oksági magyarázatokból kiindulva azon társas cselekvéshelyzeteket kell azonosítani, melyek egyrészt szisztematikus akadályokat gördítenek a célérés elé, másrészt elrejtik a cselekvő elől a kudarc rajta kívül álló, vagyis társadalmi okait. Ilyenkor a cselekvő számára nem marad más értelmezési lehetőség, mint önmaga okolása, aminek következtében fokozatosan elveszti önállóságába vetett hitét, és végső soron cselekvésképtelenné válik. A hálózatelméletek e feladathoz abban az értelemben kínálnak eszközöket, hogy cselekvők és struktúrák esszenciális tulajdonságai helyett az egymással interakcióba lépők cselekvéshelyzeteként változó konfigurációjából indulnak ki. Amennyiben aktorok, rendszerek vagy struktúrák helyett hálózatokra fókuszálunk, úgy nincs szükség sem arra, hogy a cselekvők szándékolt vagy nem tudatosuló motivációinak szintjén, sem arra, hogy az intézmények objektívált szintjén posztuláljunk olyan kitüntetett integrációs mechanizmusokat, melyek általános hatást fejtenek ki. Fenntartva a lehetőségét annak, hogy különböző konfigurációk esetében más-más integrációs mechanizmusok érvényesülnek, nem zárjuk el méleti szinten rövidre a kérdést.

Önmagában egy ilyen hálózati szemlélet ugyanakkor nem igazít el az integrációs mechanizmusok lehetséges formáival kapcsolatban. Ezen a ponton a cselekvéskoordináció kortárs elméleteihez kell segítségül fordulnunk: Bourdieu, Giddens, Habermas, Honneth és Lash munkái alapján egyrészt nem tudatosuló motivációk szintjén összehangolt (preintencionális), másrészt a cselekvők közös valóságértelmezése által szervezett (intencionális), harmadrészt közös kényszerstruktúrára alapuló (posztintencionális) hálózatok azonosíthatók (Sik 2012). E három szinten nyílik lehetőség a különböző integrációs logikák újraértelmezésére: a társadalmi küzdelmeken alapuló (habitus, illúzió és mező), a fennálló keretek újraértelmezését lehetővé tevő (rutin, kognitív reflexivitás, reflexív intézmény), a nyelvi kommunikációban kiérlelt kölcsönös megértést középpontba helyező

(életvilág, kommunikatív cselekvés, alrendszer), a társak visszajelzését kifejező (szeretet, szolidaritás, jogi elismerés) és a természet eltárgyasításáért felelős (információ, esztétikai reflexivitás, épített-technikai környezet) hálózatok különböző formái írhatók le (Sik 2015b, Sik 2017).

A depresszió pszichológiai-pszichiátriai irodalom által feltárt magyarázatait e hálózatok torzulásaként értelmezhetjük újra. A társadalomelméleti kérdés ezen a ponton az, hogy miként akadályozzák meg a különböző szinteken és logikák szerint szerveződő hálózatok a célelérő cselekvést és hogyan rejtik el a sikertelenség társas okait az egyén elől? A cselekvő autonómiájának felfüggesztése soha nem önmagában értelmezendő, hanem mindig valamilyen társadalmi ágens viszonylatában, a cselekvés feletti kontroll átruházásaként. Ilyenformán azok a hálózatok járulnak hozzá a depresszió kialakulásához, melyekben a cselekvő számára megmagyarázhatatlan korlátai vannak a cselekvésnek, más szóval a cselekvést elleplezett módon kontrollálja valamely társadalmi mechanizmus. Az ilyen konstellációk fenntartásában egyaránt közrejátszhat a különböző hálózatokon belüli kitüntetett kapcsolódások elvesztése, a támogató kapcsolódások hiánya, vagy a hangulati problémák kifejezhetőségének szűk keretei, amennyiben ezek felgyorsíthatják a cselekvés megakadása és önhibáztatás spirálját. A késő modernitás kritikai elméleteiből levezethető hálózattípusok mindehhez különbözőképpen járulhatnak hozzá. Minden hálózat esetében végig lehet gondolni, hogy milyen értelemben rejt magában a rá jellemző cselekvés megakadályozásának lehetőségét, és hogy miként rejtheti el a társadalmi felelősséget.

1. táblázat. A társadalmi hálózatok hangulatzavart valószínűsítő torzulásai

	preintencionális	intencionális	posztintencionális
egyenlőtlenségi hálózatok	defetista habitus	esszencializáló illúzió	differenciálatlan mezőstruktúra
reflexív hálózatok	inkompatibilis rutinok	dogmatikus kognitív reflexivitás	előítéletes reflexív intézmény
kommunikációs hálózatok	hatékonyságot elutasító életvilág	indifferens kommunikáció	paternalista rendszer
elismerési hálózatok	kiszámíthatatlan szeretet	exkluzív megbecsülés	elitista joggyakorlat
technikai hálózatok	egyirányú információ	túlkanonizált esztétikai reflexivitás	túl komfortos technikai-tárgyi környezet

A habituális szinten szervezett hálózatok abban az esetben járulhatnak hozzá hangulatzavarok kialakulásához, ha egy alávetett pozíció belsővé tételéhez vezetnek. Erre akkor kerül sor, ha a materiális és szimbolikus tőkék megszerzéséért folyó játszmákba nem tud esélyesként bekapcsolódni az egyén. Amennyiben a kudarc okai nem nyilvánvalóak (pl. nem konkrét személyek akadályozzák a részvételt), úgy az egyén az adott társadalmi gyakorlat-hoz szükséges kompetenciák hiányaként, vagyis saját hibájaként éli meg sikertelenségét, miközben ez valójában elválaszthatatlan az erőforrások egyenlőtlenségeitől. Az ilyen hálózatokban átélt vereségélmények végső soron a játszma feladásához és a kezdeményezőkézség fokozatos elsorvadásához, vagyis egyfajta defetista habitushoz vezetnek. Példaként egy olyan szubkultúra szerint szerveződő bandára gondolhatunk, ahol rendkívül időigényes módon elkészíthető ékszerekkel lehet a társak tiszteletét kivívni. Azok a cselekvők, akiknek egyéb elfoglaltságaik miatt erre a tevékenységre kevesebb idejük jut, csak kisebb presztízsű tárgyakat tudnak elkészíteni, aminek következtében arra sincs esélyük, hogy a csoporton belül szimbolikus tőkét halmozzanak fel. Minthogy a strukturális összefüggésekre nem látnak rá, ezért kudarcukat saját tehetségtelenségüknek tudják be, aminek hatására fokozatosan megtörik a közös tevékenységekben való részvétel lendülete, passzivitásnak adva át helyét.

Az illúziók révén szervezett hálózatok akkor járulnak hozzá depresszió kialakulásához, ha az egyenlőtlenségeket az egyén belső tulajdonságaira vezetik vissza. Az olyan társadalmi különbségeket magyarázó jelzők, mint a szorgalom–lustaság vagy a tehetség–tehetségtelenség egyaránt a cselekvők esszenciális különbségeivel magyarázzák a társadalmi sikerességet és a kudarccokat. Azáltal, hogy „természetes kvalitások” eltérésére vezetik vissza az egyenlőtlenségeket, egyúttal legitimként tüntetik fel azokat, és felmentik a közösséget a felelősség alól. Ugyanakkor ebből következik az is, hogy a hátrányos helyzetben lévők sikertelenségüket megváltoztathatatlan, belső attribútum következményeként értelmezik. Ahogy az ilyen illúzió elleplezi az egyenlőtlenségek társadalmi összefüggéseit, a depriváltak számára hiábavalóként tünteti fel a helyzetük megváltoztatására tett kísérleteket, amiből jó eséllyel passzivitás következik. Példaként egy állami hivatalra gondolhatunk, ahol a dolgozók az előremenetelt kizárólag a tehetség és szorgalom függvényeként értelmezik. Azok a munkatársak, akik ebben a rendszerben nem bizonyulnak hatékonyak, csakis saját magukat okolhatják, és egyre inkább elvesztik motivációjukat.

A mező típusú hálózatok azáltal növelhetik meg a depresszió kialakulásának valószínűségét, hogy szűk keretek közé szorítják a cselekvést. A birtokolt szimbolikus és materiális tőke természetesen minden esetben lehatárolja a cselekvési alternatívák terét, ugyanakkor ez különböző méreteket ölthet a mezők differenciáltságától és az egyenlőtlenségek konzisztenciájától függően. Minél differenciáltabb a társadalmi struktúra, annál több dimenzió függvénye, hogy mi az, amit meg tud tenni az egyén és mi az, amire képtelen. Továbbá minél kevésbé függenek össze egymással a különböző mezőkben elfoglalt pozíciók, annál nagyobb az esélye annak, hogy az egyes dimenziók mentén jelentkező hátrányok és előnyök kompenzálják egymást. Abban az esetben viszont, ha valamelyik mező domináns, illetve ha az egyenlőtlenségek konzisztens rendszert alkotnak, a cselekvők mozgástere beszűkül. Ilyenkor a hátrányos pozícióban lévők folyamatosan céljaik megvalósításának átláthatatlan korlátaiba ütköznek, aminek következtében egyre inkább leszoknak a kezdeményezésről. Példaként egy erősen szegregált településre gondolhatunk, ahol a származás határozza meg azt, hogy kinek milyen jogai vannak a közösség életében. Abban az esetben, ha az alávetett származásúak vágyai túlmutatnak ezeken a kereteken, folyamatosan falakba ütköznek, aminek eredményeként nem csupán az adott céljaikról mondanak le fokozatosan, de általában is közönyössé és demotiválttá válhatnak.

A rutinok logikája által szervezett hálózatokban akkor nő meg a hangulatzavarok kialakulásának esélye, ha a személyes szokások gyakorlása szisztematikus, ugyanakkor a cselekvő számára nem átlátható korlátokba ütközik. A rutinok gyakorlása során mindenki a számára otthonos viselkedésmintákat ismétli, ami abban az esetben okozhat problémát, ha egy hálózaton belül ellehetetlenítik egymást. Ilyenkor ugyanis – a helyi környezeti feltételek és hierarchiák függvényében – az egyik fél rutinjai érvényesülnek, amivel párhuzamosan a másik féléi megakadnak. A rutinszerű cselekvések megakadása következtében nem csupán megszűnik a világ otthonossága, de egyúttal fokozatosan reménytelenné is válik az ontológiai biztonság megteremtésébe vetett hit, aminek következménye a passzivitásba való visszavonulás. Példaként két szomszédra gondolhatunk, akik közül az egyik hangos éjszakai életet él, amivel folyamatosan zavarja a másikat. Minthogy többszöri kérésre sem változtat viselkedésén, így a szenvedő szomszéd fokozatosan beletörődik a helyzetbe, és kedvetlenül alkalmazkodik.

A kognitív reflexivitás hálózataiban abban az esetben járulhatnak hozzá depresszió kialakulásához, ha a különböző szakértői tudásokat dogmatikus elemek terhelik. Az ilyen értelmezések kritikán kívül és vitán felül áll-

nak, és ebben az értelemben a szabad, racionális mérlegelést korlátozzák. Amennyiben a kockázatokra és bizonytalanságokra történő reflexió elé a szakértői hagyományok tabui akadályokat gördítenek, úgy az autonóm gondolkodásra tett kísérletek folyamatosan kudarcba fulladnak. E belső vívódás egy lehetséges kimenete, hogy az egyén lemond a reflexió igényéről, és passzívan követi a dogmákat. Példaként egy olyan környezetvédelmi szervezet munkatársára gondolhatunk, aki munkája során olyan eredményekre jut, melyek megkérdőjelezik a vizsgált gyár károsanyag-kibocsátásának mértékéről kialakított szakmai konszenzust. Minthogy kollégái inkább a bevett eredményeknek adnak hitelt, így egyre inkább lemond arról az igényről, hogy megkérdőjelezze a bevett sztenderdek, aminek az az ára, hogy egyúttal egyre apatikusabbá is válik munkájával szemben.

A reflexív intézmények hálózataiban akkor nő meg a hangulatzavarok kialakulásának esélye, ha a cselekvők és szakértők közti interakció tere túlságosan beszűkül. Erre leginkább akkor kerül sor, ha a reflexió során felhalmozódó tapasztalatokat általánosítják az intézmények. Ennek következtében megnő az esélye annak, hogy a nyitott, elfogulatlan kommunikációt az általánosításon alapuló előítéletek keretezte kommunikáció váltja fel. Ilyenformán a szakértői tudás és kölcsönös megértés szempontjait egyaránt szem előtt tartó közös cselekvés ellehetetlenül. Amennyiben ennek okaihoz a cselekvő nem fér hozzá, úgy az együttműködés tere beszűkül, és a helyét fokozódó passzivitás és önvád veszi át. Példaként egy olyan közhivatalra gondolhatunk, ami eredetileg rugalmasan igazodik ügyfelei egyedi igényeihez, azonban az ügyintézés nehézségére vonatkozó tapasztalatok hatására egyre türelmetlenebbé válik az idős ügyfelekkel. Olyannyira, hogy végül azoknak sincs esélyük egyedi igényeik kifejezésére, akik esetében nem merül fel a körülményesség problémája. Számukra az együttműködés érthetetlen okokból ellehetetlenül, aminek hatására egyre kevésbé keresik annak lehetőségét.

Az életvilág hálózatai akkor járulhatnak hozzá a depresszió kialakulásához, ha az alapjukul szolgáló kollektív tapasztalatok inadekvát recepteket kínálnak a hétköznapi cselekvésekhez. Erre leginkább akkor kerül sor, ha az életvilág nem a tényleges cselekvéshelyzetekben felmerülő kihívásokhoz kapcsolódik, hanem attól független hagyományokhoz. Az ilyen tradíciók a hatékonyság szempontjait valamilyen felsőbb célnak rendelik alá, és ebben az értelemben vállaltan adják fel az instrumentális célelérés perspektíváját. A hatékonyság szempontjainak háttérbe szorítása ugyanakkor a hétköznapi cselekvések során sorozatos kudarcok formájában jelenik meg, ami végső soron passzivitáshoz vezet. Példaként egy osztályközösségre gondolhatunk, ahol a diákok kizárólag arra töreksenek, hogy mindenből viccet űzenek. Ennek hatására nem csupán tanulmányaik szorulnak háttérbe, hanem egy idő után – minthogy a közösség kineveti – minden cselekvés ellehetetlenül, és apátia lesz úrrá a diákokon.

A kommunikatív cselekvés hálózataiban akkor nő meg a hangulatzavarok kialakulásának esélye, ha a beszédaktusok megértésének esélyei radikálisan lecsökkennek. Erre akkor kerül sor, ha a partnerek nem tesznek erőfeszítést egymás megértésére, vagyis annak ellenére, hogy indifferens számukra a másik mondandója, mégis folytatják a beszélgetést. Ilyen esetben a kommunikatív cselekvés elemi logikája lehetetlenül el, minthogy a beszédaktusokra adott reakciókról soha nem lehet eldönteni komolyságukat. A látszólagosan lefolytatott, valós érdeklődést nélkülöző interakciókban a tényleges visszajelzések hiánya potenciálisan a megnyilatkozások felfüggesztésére, vagyis bezárkózásra motivál. Példaként egy olyan családra gondolhatunk, ahol csupán felszínesen érdeklődnek a szülők a gyerek élete iránt. A gyerek, érdemi visszajelzések hiányában, érdektelennek gon-

dolja a vele történt eseményeket, aminek következtében egyre kevésbé osztja meg szüleivel azokat, és egyre inkább unalmasnak kezdi tartani önmagát.

A szimbolikusan általánosított kommunikációs médiumok által szervezett hálózatok azáltal járulhatnak hozzá a depresszió kialakulásához, hogy átveszik a döntési kompetenciát a cselekvőtől. Ahogy az alrendszerek egyre apróbb részletekbe menő kereteit határozzák meg a hétköznapi cselekvéshelyzeteknek, úgy egyúttal egyre automatizáltabb pályára terelik. Ezáltal az egyénnek egyre kisebb befolyása lesz a helyzet formálására, és végső soron elveszti a kezdeményezéshez szükséges motivációját. Példaként egy olyan vállalkozóra gondolhatunk, akinek kíméletlen piaci versenyben kell helytállnia, aminek hatására nem tarthat szünetet, folyamatosan üzletelni kénytelen. Ebben a helyzetben egyre inkább úgy érzi, hogy csupán egy fogaskerék valamilyen nagyobb gépezetben, amit valójában nem áll módjában befolyásolni. Belefásulva a tranzakciók egyhangúságába, fokozatosan feladja a változtatás igényét.

A szeretet kötésén alapuló hálózatok abban az esetben járulhatnak hozzá a hangulatzavarok kialakulásához, ha a kölcsönös feltárulkozás folyamatát külső tényezők akadályozzák. Erre akkor kerül sor, ha a közös cselekvések keretei kiszámíthatatlanok, és nincs lehetőség a feltárulkozás és megértés rutinjainak kialakítására. A rendszertelen találkozások és kommunikáció eredményeként a bizalom és önbizalom fenntartása a cselekvők által nem befolyásolható okokból lehetetlenül el, aminek hatására nem csupán az intimitás fenntartásához szükséges erőfeszítések tűnnek egyre hiábavalóbbnak, de egyúttal az önvád esélye is megnő. Példaként egy barátságra gondolhatunk, ahol az egyik félnek csak kiszámíthatatlanul van ideje találkozni az új munkahelye miatt. Ennek hatására nem tudja sem a biztonságot, sem azt a figyelmet biztosítani, amire barátjának szüksége lenne, aki fokozatosan lemond a találkozások kezdeményezéséről, miközben önmagáról azt gondolja, hogy nem elég fontos a másiknak.

Az életforma vagy teljesítmény elismerésének szempontjai szerint szerveződő hálózatok akkor növelik meg a depresszió előfordulásának esélyét, ha a megbecsülés kivívása elé szisztematikusan akadályokat gördítenek. Ezek egyaránt lehetnek explicit (pl. eltöltés adott tevékenységi formától) vagy implicit (pl. szimbolikus rendezvényeken való részvétel öltözködési szabályokhoz való kötése) akadályok. Hatásukra az egyén nem csupán távol marad azoktól a cselekvéshelyzetektől, melyek során a közösség megbecsülése kivívható, de egyúttal attól a perspektívától is megfosztják, hogy erre valaha lehetősége lenne. Ebben a helyzetben a tehetetlenség érzése önváddal párosulhat, aminek hatására egyre passzívabbá válik a cselekvő az adott hálózatban. Példaként egy iskolai osztályra érdemes gondolni, ahol a lányokkal éreztetik a tanárok, hogy nem feltételezik róluk, hogy egy matematikai tanulmányi versenyen igazán kiemelkedően szerepelhetnének, miközben ennek mindennél nagyobb presztízse van. Ennek hatására a lányok nagyobb eséllyel hagynak fel nem csupán a matematikatanulással, de egyúttal a tanulmányi eredményen alapuló megbecsülésért folytatott küzdelmekkel is, miközben alacsony lesz az önbecsülésük.

A jogi elismerés hálózatai akkor járulnak hozzá a hangulatzavarok kialakulásához, ha a jogok érvényesítéséhez szükséges kompetenciák csupán egy szűk elit számára adóttak. Ebben az esetben hiába adóttak a jogi elismerés elvi feltételi, a joggyakorlat kiüresíti annak kereteit. A normatív kérdéseket jogi úton rendezni igyekvő átlagos cselekvők nem csupán folyamatos kudarcélményekkel gazdagodnak, de egyúttal arra sincs lehetőségük,

hogy azokért azt a rendszert hibáztassák, ami elvben biztosítja számukra a jogorvoslat lehetőségét. Ebben a helyzetben a jogi elismerési küzdelmekre való motiváció lecsökken, mivel a cselekvő megszűnik önmagát kompetensnek látni. Példaként egy falura gondolhatunk, ahol a természeti csapásokkal kapcsolatos káralapot hoznak létre, melynek pontos felhasználási feltételeit azonban csak kevesen értik. Az egyik lakos, miután apróbb viharok-igénnyel többször is hiába fordult az alaphoz, egyre inkább meggyőződik arról, hogy valamit félreért, és miközben meginog saját kompetenciájába vetett hite, fokozatosan letesz szándékáról.

Az információs hálózatok abban az esetben növelik meg a depresszió esélyét, ha a rendelkezésre álló technikai eszközök ellenére, nem hagynak teret a cselekvő számára sem az információk létrehozására, sem pedig szelektálására. Előbbi háttérben az információs csatornák zavarai (pl. egy moderáció nélküli internetes fórum), utóbbi háttérben pedig a választás technikai korlátai állnak (pl. nem sikerül a keresett alternatív rádiócsatornát befogni). Egy ilyen értelemben egyirányú információs hálózatban az egyén nem válhat hatások kiindulópontjává, és nem is választhat a felé áramló ingerek közül. Ebben az értelemben csupán befogadója lesz az ingereknek, és annak ellenére nem tud tevékenyen viszonyulni hozzájuk, hogy ennek technikai feltételei adottak lennének. E tapasztalatok hatására a hálózaton belül egyre passzívabbá válik, miközben önmagát okolja tehetetlenségéért. Példaként egy olyan egyénre gondolhatunk, aki nagyon szeretné internetes fórumokon kifejezésre juttatni véleményét, azonban hozzászólása elvész a rosszhiszemű felhasználói üzenetek sokaságában. Ennek hatására egyre inkább visszahúzódik a kommunikációtól, és azon rágódik, hogy mit csinált rosszul.

Az esztétikai reflexivitas hálózatai azáltal járulhatnak hozzá a hangulatzavarok kialakulásához, hogy túlságosan kanonizált mércékhez mérik az autonómia kifejeződéseit. A kanonizált sémák mellett, hogy keretezik a valóság egyedi értelmezésének terét, egyúttal igazodási kényszert is implikálnak. Minél erősebb ez a kényszer, annál kisebb az önálló esztétikai reflexivitas lehetősége. Ebben az értelemben a kánon túlhangsúlyozása az egyéni látásmód leértékelését implikálja, aminek hatására nem csupán fokozatosan elveszti a motivációját az egyén annak alkalmazására, de egyúttal abbéli hite is meginog, hogy személyében alkalmas-e erre. Példaként egy művészeti táborra gondolhatunk, aminek vezetői saját stílusukat erőltetik rá a résztvevőkre. Ennek hatására a résztvevők egyre kevésbé állnak elő újszerű látásmódot tükröző alkotásokkal, miközben saját tehetségükbe vetett bizalmuk is meginog.

Az épített-technikai környezet hálózatai akkor játszanak szerepet a depresszió kialakulásában, ha tökéletesebben végzik el a cselekvéseket az egyéneknél. Az embert felváltó gépek mellett, hogy kényelmesebbé teszik a hétköznapokat, egyúttal át is veszik tőle a kezdeményezés és kivitelezés feladatait. Ezáltal pedig felszámolják azt a tapasztalati teret, ahol az egyén kompetens ágensként nyilvánulhat meg. Ebben az értelemben az épített-tárgyi környezet expanziója, vagyis a hétköznapi cselekvések egyre apróbb részletekbe menő technicizálódása a cselekvési tér beszűkülésével és az inkompetencia érzésének növekedésével járhat együtt. Példaként egy olyan játszótérre gondolhatunk, amiben kizárólag bonyolult mechanikai szerkezetek találhatóak. Ezek a maguktól működő játékok valójában csekély teret kínálnak az egyéni cselekvés számára, ehelyett saját szabályaik szerint szórakoztatják a passzív szerepre kárhoztatott egyént.

A depressziót fenntartó társadalmi hálózatok esetében fontos észben tartani, hogy a döntő kérdés nem a különböző torzult hálózati konfigurációk megléte, hanem sokkal inkább a patológikus és nem-patológikus

konfigurációk aránya a kapcsolathálózat egészén belül. Az egyes hálózati torzulások hatását ugyanis alternatív hálózatok ellensúlyozhatják, vagy egyenesen semlegesíthetik is. Így abban az esetben, ha a torzult konfigurációk nem válnak kizárólagossá, kisebb az esélye a szenvedés – depresszió formáját öltő – határállapotának stabilizálódására.

A DEPRESSZIÓT STABILIZÁLÓ HÁLÓZATI TORZULÁSOK ÖSSZEFÜGGÉSEI: EGY EURÓPAI KVANTITATÍV KUTATÁS TANULSÁGAI

Az ESS 2012-es kérdőívében a társadalmi helyzet és a világról alkotott értelmezések számos dimenzióját feltérképezték. Ez teremti meg a lehetőséget arra, hogy egy másodelemzés keretében kísérletet tegyünk a különböző hálózati torzulások és a velük feltételezhetően összefüggő depresszió közti kapcsolat statisztikai megragadására. Értelemszerűen az elemzések előtt fontos hangsúlyozni, hogy ez a kísérlet áthidalhatatlan korlátokkal küzd: minthogy a kérdések operacionalizálását nem a különböző hálózati szintek megragadása motiválta, így ilyen jellegű felhasználásuk során az interpretációra óhatatlanul nagyobb szerep hárult. Ennek ellenére a nagy mintán történő vizsgálódás falszifikációs potenciállal bír: a torzult hálózatokat kifejező és a depressziót mérő változók közti összefüggés vizsgálata olyan empirikus próbának tekinthető, ami – a kapcsolat esetleges megléte esetén – ha igazolni nem is képes az elméleti következtetések helyességét, de – a kapcsolat esetleges hiánya esetében – lehetőséget kínál annak elvetésére.

Az alábbi táblázat az egyes hálózatok operacionalizálásának folyamatát foglalja össze:⁶

2. táblázat. A különböző hálózati konfigurációkat kifejező változók operacionalizálása

hálózati torzulás (megőrzött heterogenitás)	kérdések (kommunalitás)
defetista habitus (47%)	Diszkriminált csoport tagja-e? Volt-e valaha három hónapnál hosszabban munkanélküli? Szennved-e valamilyen tartós betegségtől vagy fogyatékoságtól? (ezek összegéből készült item: 0,3) Vannak olyan emberek, akik a társadalmunk felső részén találhatóak és vannak, akik a társadalom alsó részén. Ezen a kártyalapon egy skála található, amely fentről lefelé halad. Ön jelenleg hol helyezné el magát ezen a skálán? (0, 58) Mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy „optimistán tekintek a jövőmre?” (0, 5)
inkompatibilis rutinok (47%)	Mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy „úgy érzem, szabadon dönthetek az életemről?” (0,3) „A mindennapokban ritkán adódik lehetőségem arra, hogy megmutassam, mire is vagyok képes.” (0,5) „Ha valami rosszul sül el, nehezen találok vissza a régi kerékvágásba.” (0,6)
hatékonyságot elutasító életvilág (61%)	„Mindent összevetve, mennyire elégedett az ország jelenlegi gazdasági állapotával?” (0,7) „Mennyire elégedett a jelenlegi kormány munkájával?” (0,7) „Mi a véleménye az oktatás általános állapotáról?” (0,5) „Mi a véleménye az egészségügy általános állapotáról?” (0,6)
kiszámíthatatlan szeretet (63%)	„Milyen mértékben kap segítséget és támogatást az Önhöz közelállótól, amikor szüksége van rá?” (0,7) „Ön milyen mértékben nyújt segítséget és támogatást másoknak, amikor azoknak szüksége van rá?” (0,6) „Mennyire érzi úgy, hogy megbecsülik az Önhöz közel álló emberek?” (0,6)

⁶ A hálózatokat kifejező változók – egy kivételével – főkomponens-analízissel készültek (zárójelben a megőrzött heterogenitás és az egyes változók kommunalitása kerül feltüntetésre).

egyirányú információ	„Egy átlagos hétköznapon összesen mennyi időt tölt tévénézéssel?”
esszencializáló illúzió (78%)	„Általában véve árt vagy használ Magyarország gazdaságának, hogy más országokból idejönnek élni emberek?” (0,7) „Mit mondana, Magyarország kulturális életének általában véve ártanak, vagy inkább gazdagítják, akik más országból idejönnek élni?” (0,8) „Rosszabb, vagy jobb hely lett-e Magyarország azzal, hogy más országból idejöttek emberek élni?” (0,7)
dogmatikus szakértői tudás (57%)	„Mennyire fontos az ön számára az, hogy saját döntéseit követhesse és szabadon éljen?” (0,5) „Mennyire fontosak az új gondolatok és a kreatív gondolkodás?” (0,6) „Mennyire fontos az ön számára az, hogy új dolgokat próbálhasson ki?” (0,6)
indifferens kommunikáció (43%)	„Mennyire fontos az, hogy megértsük a különböző embereket?” (0,5) „Egy átlagos napon milyen gyakran veszi észre és becsüli meg az Önt körülvevő világot?” (0,3) „Általában véve milyen gyakran érzi úgy, hogy érdekli az, amit csinál?” (0,3) „Mennyire fontos az, hogy segítsünk másoknak és törődjünk jól-létükkel?” (0,6) „Mennyire fontos az, hogy hűségeselek legyünk másokhoz és elköteleződjünk a hozzánk közelállókkal?” (0,5)
exkluzív megbecsülés (52%)	„Mennyire fontos az, hogy az embereket egyenlően kezeljék és egyforma esélyt kapjanak?” (0,3) „Általánosságban véve és nem az országra koncentrálva, mennyire tartja fontosnak a demokráciához általában, hogy a bíróságok mindenkit egyenlően kezeljenek?” (0,6) „Hogy védjék a kisebbségi jogokat?” (0,7)
túlkanonizált esztétikai reflexivitás (49%)	„Mennyire érzi fontosnak az engedelmességet és a szabályok követését?” (0,5) „A szerénységet és azt, hogy ne hívjuk fel magunkra a figyelmet?” (0,4) „Az illedelmes viselkedést?” (0,6) „A hagyományok és szokások követését?” (0,5)
differenciálatlan mezőstruktúra (63%)	„Milyen mértékben gondolja úgy, hogy a következő állítások jellemzőek az országra: a választások szabadok és tisztességesek?” (0,7) „Különböző politikai pártok világos alternatívát nyújtanak egymáshoz képest?” (0,6) „Az ellenzéki pártok szabadon bírálhatják a kormányt?” (0,7)
előítéletes reflexív intézmény (67%)	„Milyen mértékben gondolja úgy, hogy a következő állítások jellemzőek az országra: a kormány minden állampolgárt megvéd a szegénységtől?” (0,8) „A kormány lépéseket tesz annak érdekében, hogy csökkentse a jövedelmi különbségeket?” (0,8) „A politikusok figyelembe veszik a többi európai ország kormányának véleményét mielőtt döntéseket hoznak?” (0,4)
paternalista rendszer (61%)	„Milyen mértékben gondolja úgy, hogy a következő állítások jellemzőek az országra: a média szabadon kritizálhatja a kormányt?” (0,7) „A média megbízható információt nyújt az állampolgárok számára ahhoz, hogy megítéljék a kormányt?” (0,7) „A kormányzó pártokat Magyarországon a választásokon meg lehet büntetni, ha rosszul végezték a munkájukat.” (0,5)
elitista joggyakorlat (63%)	„Milyen mértékben gondolja úgy, hogy a következő állítások jellemzőek az országra: a kisebbségek jogait védik” (0,6) „Legfőbb politikai ügyekben a magyar állampolgárok akarata érvényesül azáltal, hogy közvetlen népszavazáson szavazhatnak róluk.” (0,6) „a bíróságok mindenkit egyenlően kezelnek” (0,7)
túl komfortos technikai-tárgyi környezet (54%)	„Önmagát is beleértve, hány embert foglalkoztatnak, (foglalkoztattak) a munkahelyen, ahol Ön dolgozik (dolgozott)?” (0,5) „Vannak-e / voltak-e Önnek beosztottjai a főállásában?” (0,5)

A habitus logikája szerint szerveződő hálózatok defetista mintázata azoknál a cselekvőknél valószínűsíthető, akik egyszerre számolnak be a cselekvési tér objektív beszűküléséről (munkanélküliség, diszkrimináció vagy fizikai korlátozottság), a társadalmi hierarchia aljára helyezik magukat, és kilátástalannak látják a jövőjüket. Együttesen e tényezők a tőkékért folyó játszmákban elszenvedett hátrányok vagy vereség tapasztalatára utalnak, miközben a legyőzöttségbe való beletörődést fejezik ki, kijelölve a vesztes pozícióhoz tartozó cselekvési stratégiákat és vágyakat.

A cselekvői rutinok környezettel való összeegyeztethetlenségének indikátora a hétköznapi élet berendezése feletti kontroll elvesztésének tapasztalata. Ebben az esetben azt feltételezhetjük, hogy az individuálisan meghatározott rutinok helyett a társadalmi hálózatok hatása érvényesül a szokások kialakításának folyamatában. A szabad döntéshozatalban vagy az egyéni kvalitások színrevitelében való akadályozottság, kiegészülve a rutinszerű cselekvések megakadásának élményével együttesen ezt az állapotot írja körül. Ebben a helyzetben azáltal, hogy az egyén elveszti a hétköznapi formálására vonatkozó kompetenciáját, egyúttal a számára otthonos repetitív gyakorlatok kialakításának lehetőségétől is megfosztódik.

A hatékonysághoz való evidens viszonyulást indirekt módon fejezi ki az olyan különböző társadalmi alrendszerek működésének megítélése, mint a gazdaság, közigazgatás, oktatás vagy egészségügy. Amennyiben ezeket egyöntetűen diszfunkcionálisnak tekinti az egyén, az a hatékonyság hiányának természetessé válására utal. Míg az egyik vagy másik alrendszerrel való elégedetlenség a hatékonyság hiányából fakadó felháborodás és kritika kifejeződése, addig az alrendszerekkel való általános elégedetlenség a működésképtelenség evidenciává válását tükrözi, vagyis a hatékonyság lehetőségéről való lemondást.

A szeretet kiszámíthatóságát egyrészt a közelálló másokkal való viszonyban megjelenő kölcsönös segítségnyújtás fejezi ki abban az értelemben, hogy ez egyszerre foglalja magában a másik problémáinak számontartását és a megoldásukra vonatkozó szándékot. Emellett a szeretet stabilitásának indikátora a közeli másikkal alkotott hálózatokban átélt elismerés, amennyiben az identitás pozitív megerősítése ennek függvénye. Ilyenformán e dimenziók menti hiányok együttesen fejezik ki a szeretet hálózatainak egy kiszámíthatatlan konstellációját.

Az egyirányú információs hálózatokhoz való kapcsolódás mértékét a tévénézéssel eltöltött idő segítségével vizsgálhatjuk. Az illúzió esszencializáló jellegét a bevándorlókra vonatkozó sztereotípiák abban az értelemben fejezik ki, hogy arra utalnak: az egyén esetlegesen kiragadott jellemzők alapján alkot ítéletet a másik lényegi tulajdonságairól. Természetesen, az idegenekkel szembeni előítéletek csupán egy specifikus formáját ragadják meg az esszencializáló valóságértelmezésnek, ugyanakkor egy sajátos gondolkodásmód indikátorként egy általános hálózati torzulás nyomaként értelmezhetők.

A kognitív reflexivitás hálózatainak dogmatikus jellegét az autonómia iránti igény hiánya fejezi ki. Abban az esetben, ha az önálló döntések, a kreativitás és az új alternatívák kipróbálása nem fontos az egyén számára, úgy nagyobb eséllyel fogad el tekintélyi viszonyokon alapuló szakértői álláspontokat ahelyett, hogy saját maga próbálná értékelni a különböző szempontokat.

A kommunikatív cselekvés indifferens formája azokban a hálózatokban valószínűsíthető, melyeket egyszerre jellemez egy a valóságra vonatkozó általános érdektelenség, a másokkal szembeni közöny, valamint a

mások megértésére és a mások általi megértésre való motiváció hiánya. Ebben az esetben egyaránt hiányzik a valóságra vonatkozó kíváncsiság, a késztetés a kölcsönös megértéshez szükséges erőfeszítésre, beleértve a kérdéses érvényességi igények igazolását, aminek következtében a beszédaktusok érdeklődés hiányában könnyen elhalnak.

A megbecsülési viszonyok exkluzív jellegének indikátora a kizárási logika különböző formáinak elfogadása. Abban az esetben, ha az esélyegyenlőséget, a pártatlan igazságszolgáltatást vagy a kisebbségi pozícióban lévők védelmét nem tartja fontosnak az egyén, úgy azt is kifejezésre juttatja, hogy a megbecsülés kivívására nem hagy egyforma esélyt minden társadalmi csoport számára. Ehelyett előzetesen kizár bizonyos attribútumokkal jellemezhető csoportokat, szisztematikusan megfosztva őket az elismerés lehetőségétől.

Az esztétikai reflexivitás hálózataiban abban az esetben tekinthetők túlkanonizáltak, ha a hagyományok, a szokások, az illedelmesség és az engedelmesség szempontjai uralják őket. Ebben az esetben a társaktól független, egyéni észlelés terét beszűkítik a közös tradícióba foglalt szempontok, megakadályozva a kánon meghaladására tett kísérleteket.

A mezőstruktúra differenciálatlanságának indikátora a különböző tőkékért folytatott reális küzdelmek hiánya. Abban az esetben, ha adott mezőn belül az erőviszonyok olyannyira felborulnak, hogy nincs valós esélye az eliten kívül semelyik másik csoportnak a tőkefelhalozásra, úgy az uralkodó csoportok által meghatározott homogén struktúra jön létre. A vonatkozó kérdések ezt a jelenséget a politikai mező vonatkozásában világítják meg: amennyiben nem biztosítottak a méltányos pártpolitikai küzdelem feltételei, a pártok nem kínálnak tényleges alternatívát, vagy a nyilvánosság korlátozott, úgy az uralkodó csoport hatalmának kiterjesztését semmi sem gátolja, aminek következtében az azon kívüliek számára beszűkül a cselekvés tere.

A reflexív intézmények előítéletességét egyrészt indirekt módon fejezi ki az, ha az egyenlőséget biztosítani hivatott mechanizmusokat kudarcosnak minősítik a cselekvők. A hátrányos csoportok felzárkóztatásáért, valamint az egyenlőtlenségek mérsékléséért felelős intézményeken a reflexivitás egyaránt számon kérhető, amennyiben csakis a célcsoport igényeihez való igazodástól várható tényleges javítás. Ennek megfelelően, ezen intézmények diszfunkciója egyúttal annak is az indikátora, hogy ahelyett, hogy figyelembe vennék a hátrányos társadalmi csoportok szempontjait, valójában figyelmen kívül hagyják azokat. A tényleges nyitás hiányában, jobb híján az intézmények – szakértői tudás vagy esszencializáló illúziók formáját öltő – előítéletekre támaszkodnak. Más összefüggésben, de hasonló beszűkülést fejez ki a más országokban felmerülő álláspontok figyelmen kívül hagyása: ezek semmibevétele a másokkal szembeni leértékelő sztereotípiákra utal, melyek eleve érvénytelenítik a valóság alternatív értelmezéseit.

Az adminisztratív rendszer paternalista jellegét egyaránt kifejezi a vele szemben megfogalmazható nyilvánosságbeli kritika, az állampolgárok átgondolt közéleti döntéseit lehetővé tevő tájékoztatás, valamint a rosszul szereplő választott képviselők visszahívását biztosító politikai tér hiánya. Noha ezek csupán az adminisztratív-politikai alrendszer vonatkozásában írják körül egy olyan működési logika feltételeit, ami egy megkérdőjelezhetetlen, infantilizáló és megváltoztathatatlan hierarchián alapul, mégis kifejezik az általánosított médiumok szerint szerveződő hálózatok egy lehetséges torzulási formáját.

A jogi elismerés hálózatai abban az esetben tekinthetők elitistának, ha a bíróságok nem kezelnek mindenkit egyenlően, nem az állampolgárok összessége, hanem egy politikai elit dönt a legfontosabb kérdésekről, továbbá az elemi jogok nem biztosítottak mindenki számára. Ebben az esetben a jog nem az univerzális emberi méltóság elismerésének, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek kifejezésének eszközévé válik.

Az épített-technikai környezet komfortosságának indikátora a munka világában egyrészt a munkahely mérete, amennyiben a nagyobb tömeget foglalkoztató cégek formalizáltabbak, és az egyéni szempontok érvényesítésére kisebb teret nyitnak. Másrészt a munkaszervezetben betöltött pozíció abban az értelemben, hogy a vezető helyzetben lévőknek nagyobb eséllyel nyílik lehetőségük arra, hogy tárgyi környezetüket kedvük szerinti formálják.

A különböző hálózati torzulásokat kifejező főkomponenseket első lépésben abból a szempontból vizsgálom, hogy milyen összefüggést mutatnak a standardizált depressziós skálával (Radloff 1977).⁷ Az alábbi táblázatban az egyes hálózatok és a depressziós mutató közti összefüggések lineáris regresszió segítségével kerülnek bemutatásra.⁸

3. táblázat. A depresszió és a hálózatok közti összefüggés regressziós modellje

	béta
inkompatibilis rutinok	,33
defetista habitus	,25
kiszámíthatatlan szeretet	,16
hatékonyságot elutasító életvilág	,04
differentiálatlan mező	,03
dogmatikus szakértői tudás	,02
egyirányú információ	,01
indifferens kommunikáció	,02
túlkanonizált esztétikai reflexivitás	,01

A vizsgált tizenöt hálózati torzulásból kilenc mutat szignifikáns összefüggést a depressziót mérő változóval, a megmagyarázott négyzetösszeg 36%. A regressziós elemzés ebben a formában elsősorban ellenőrző szerepet tölt be: az eredmények alapján megállapítható, hogy – az operacionalizálási korlátok ellenére, ha nem is tökéletesen, de hozzávetőlegesen – sikerült a depresszió fennmaradásával összefüggő hálózati torzulásokat a rendelkezésre álló változók segítségével megragadni. A vizsgált hálózatok közül a legerősebb kapcsolatot a rutinok, a habitus és a szeretet torzulásai mutatják a depresszióval, vagyis a preintencionális hálózatok. Annak megállapítására, hogy ez mennyiben tudható be az operacionalizálásból fakadó esetlegességnek, vagy mennyiben fejezi ki a különböző hálózatok relevanciája közti különbségeket, az adatbázis alapján nincs lehetőség. Ugyanakkor a preintencionális hálózatok dominanciája a regressziós egyenletben (mind az öt típus megjelenik), az intencionális hálózatok megjelenése (az ötből három típus jelenik meg) és a posztintencionális hálózatok

7 A kérdőívben szereplő kérdések így szóltak: „Most egy listát fogok felolvasni arról, hogy hogyan érezte magát a múlt héten. Kérem mondja meg, hogy a múlt héten milyen gyakran...érezte magát levertnek? / érezte azt, hogy mindenhez nagy erőfeszítésre volt szüksége? / érezte, hogy fáradt, nem tudja magát kipihenni / volt boldog? / érezte magányosnak magát? / élvezte az életet? / volt szomorú? / érezte azt, hogy elfásult, nincs kedve semmihez? / érezte, hogy sok energiája van? / volt nyugtalan? / volt nyugodt és békés?” Válaszlehetőségek: „Soha vagy szinte soha/ Néha/ Többnyire/ Mindig vagy majdnem mindig.”

8 A módszer segítségével az egyes változók közti független hatások iránya és erőssége egyaránt megragadható, a táblázatban feltüntetett béta értékek ezt fejezik ki.

háttérbe szorulása azt a hipotézist veti fel, hogy az előbbiek közvetlenebbül hatnak a depresszió fennmaradására, míg az utóbbi közvetve.

A regresszió eredményeire építve lehetőség nyílik annak a kérdésnek a vizsgálatára is, hogy mik azok a háttérváltozók, melyek következtében a torzult hálózati konstellációk koncentrálnak. Ehhez első lépésben klaszteranalízis segítségével a – regresszióban relevánsnak bizonyult – torzult hálózati konstellációk együttjárásának mintázatai kerülnek azonosításra. Az alábbi táblázat ennek eredményeit foglalja össze.

4. táblázat. A torzult hálózatok konzisztenciáját mérő klaszteranalízis

	Torzulásoktól mentes hálózati konstelláció (45%)	Torzult hálózati konstelláció (27%)	Inkonzisztens hálózati konstelláció (28%)
inkompatibilis rutinok	-,61	,56	,24
defetista habitus	-,59	,64	,13
hatékonyságot elutasító életvilág	-,70	,26	,73
kiszámíthatatlan szeretet	-,37	,84	-,28
differenciálatlan mező	-,60	,39	,46
dogmatikus szakértői tudás	-,22	,67	-,45
indifferens kommunikáció	-,34	,99	-,53
túlkanonizált esztétikai reflexivitás	-,09	-,45	,55

Az első klaszterbe azok a válaszolók tartoznak, akiknél a rutinok inkompatibilitása, a defetista habitus, a hatékonyságot elutasító életvilág és a differenciálatlan mező hálózatai átlagot messze alulmúló, a kiszámíthatatlan szeretet, a dogmatikus szakértői tudás és az indifferens kommunikáció hálózatai pedig átlag alatti mértékben voltak kimutathatók. Ebben az értelemben tekinthetjük ezt a minta 45%-át lefedő klasztert döntő mértékben a torzult hálózatoktól mentesnek. A második klaszterbe ezzel szemben azok a válaszolók kerültek, akik esetében az inkompatibilis rutinok, a defetista habitus, a kiszámíthatatlan szeretet, a dogmatikus szakértői tudás és az indifferens kommunikáció hálózatai az átlagot jelentősen meghaladó, a hatékonyságot elutasító életvilág és a differenciálatlan mező hálózatai pedig átlag feletti mértékben mutathatók ki. Ennek megfelelően mondhatjuk, hogy a minta 27%-át kitevő klaszterben a hálózati torzulások koncentrálnak és csaknem kizárólagossá válnak. A harmadik klaszter a torzult és torzulásoktól mentes hálózatok kevert mintázatát rajzolja ki: az inkompatibilis rutinok, a hatékonyságot elutasító életvilág, a differenciálatlan mező és a túlkanonizált életvilág hálózatai átlagon felüli arányban jelennek meg, ugyanakkor a kiszámíthatatlan szeretet, a dogmatikus reflexivitás és az indifferens kommunikáció hálózatai átlag alatti mértékben. Ezt a minta 28%-át kitevő klasztert ennek megfelelően úgy jellemezhetjük, hogy egyidejűleg jelennek meg benne a torzult hálózatok koncentrált formában, ugyanakkor ezek nem válnak totálissá. Így a harmadik klaszter végső soron egy veszélyeztetett, ám korántsem patológus helyzetet jelenít meg.

E három klaszter előfordulási gyakoriságát vizsgálva különböző háttérváltozók szerinti bontásban lehetőség nyílik azonosítani azokat a társadalmi helyzeteket, ahol a torzult hálózati konstellációk nagyobb eséllyel koncentrálnak. A demográfiai változókat vizsgálva, bár szignifikáns, de nagyon gyenge kapcsolatokat találunk, az alábbi táblázat ezeket foglalja össze.⁹

⁹ A kereszttáblákban változónként zárójelben feltüntetésre kerül az összefüggés erősségének egy mérőszáma, a Cramer V, emellett az egyes cellákban a sorszámalékok.

5. táblázat. A hálózati torzulások konzisztenciája és a demográfiai változók összefüggései

		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
nem (0,07)	férfi	47%	27%	25%
	nő	42%	27%	31%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
életkor (0,02)	18–29	45%	25%	30%
	30–45	44%	28%	29%
	46–60	43%	29%	29%
	60–	46%	27%	27%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
párkapcsolati státusz (0,05)	párkapcsolatban él	46%	26%	28%
	egyedül él	42%	30%	28%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
település-típus (0,09)	nagyváros	41%	29%	30%
	kertváros	54%	22%	24%
	kisváros	44%	29%	27%
	falu	41%	28%	31%
	kültelki terület, farm	62%	20%	17%

A férfiak esetében a populációs átlagot kismértékben meghaladó a torzulásmentes (48%), átlagos a torzult (27%) hálózati konstellációk aránya és átlag alatti az inkonzisztenseké (25%). A nők esetében épp fordított a helyzet: kicsivel átlag alatti a torzulásmentes (42%), szintén átlagos a torzult (27%) és átlag feletti (31%) az inkonzisztens konstellációk aránya. Ez arra utal, hogy miközben a torzult hálózatok sűrűsödésének egyforma mértékben vannak kitéve a férfiak és a nők, addig az előbbieknél nagyobb arányban vannak védve a torzulásoktól, míg az utóbbiak jobban ki vannak téve a torulás veszélyének. Vagyis a nemi különbségek elsősorban a torzult hálózatok koncentrációjának az esélye szintjén figyelhetők meg: a nők ennek nagyobb arányban vannak kitéve, míg a férfiak relatíve védettebb helyzetben vannak. Ezek a különbségek ugyanakkor a különböző korosztályokban némiképp árnyalódnak: a fiatal felnőtt nők körében a legalacsonyabb a torzult hálózatok aránya (23%) és a középkorú férfiak között a legmagasabb (29%), miközben a középkorú nők esetében a legalacsonyabb a torzulásmentes hálózatok aránya (40%) és az idős férfiak között a legmagasabb (49%). Ebben az értelemben az idő előrehaladtával a nemi különbségek polarizálódnak: a nők a torulás koncentrációjától védett csoportból kevésbé torzulásmentes csoporttá válnak, miközben a férfiak esetében egyszerre nő meg a torzult hálózatok aránya a középkor végére és a torulásuktól való mentesség időskorra.

A településtípusok tekintetében szintén szignifikáns különbséget találtunk a torzult hálózatok koncentrációjában. Nagy- és kisvárosokban egyaránt átlag feletti (29%) a torzult hálózatok által dominált konstellációk aránya, a kertvárosokban (54%) és a legkisebb vidéki településeken (62%) viszont a torulásuktól mentes hálózatok aránya átlag feletti. Ez alapján úgy tűnik, hogy a városokban – és különösen a nagyvárosokban, ahol a torzulásmentes hálózatok aránya is átlag alatti volt (41%) – olyan hatások azonosíthatók, melyek a torulások koncentrációjához járulnak hozzá, miközben a nem-városias jellegű településekre ennek ellenkezője igaz. Ezek a hatások korosztályi szempontból tovább árnyalhatók: a nagyvárosokban élő fiatalok esetében átlag alatti (23%) a torzult hálózatok aránya, és átlag feletti (49%) a torzulásmenteseké, az idősebb korosztályok esetében épp fordítva, átlag alatti a torzulásmentes (36%) és átlag feletti a torzult (31%) hálózati konstellációk aránya. Ez alapján úgy tűnik, hogy a nagyvárosi léttel összefüggő, a torulások koncentrációját eredményező hatások elsősorban az idősebbet érintik, a fiatalok számára kevésbé jelentenek veszélyt.

A fentiek mellett a párkapcsolati státusz mentén is szignifikáns különbségeket találunk: a torzult hálózatok aránya átlag feletti az egyedülállók között (30%), miközben a torzulatlan hálózatok aránya átlag alatti (42%). Ezt az összefüggést tovább árnyalják a különböző korosztályok szerint bontott táblázatok: a középkorú – a 30 és 60 év közötti – egyedülállók esetében kiugróan magas a torzult hálózatok sűrűsödése (35%), miközben kiugróan alacsony a torzulásmentes hálózatok aránya (35%). Ez a mintázat az életkor előrehaladtával kevésbé szélsőséges formában ugyan, de továbbra is megfigyelhető. Az eltérő településtípusokban további különbségek mutathatók ki: míg a városokban élő egyedülállók körében átlag feletti volt a torzult hálózatok koncentrációja (32%), addig a kertvárosban vagy farmon élők esetében az átlagot messze alulmúló (19%).

A demográfiai mellett a strukturális sajátosságok szintén szignifikáns módon összefüggnek a torzult hálózatok koncentrációjával, az alábbi táblázat ezeket foglalja össze:

6. táblázat. A hálózati torzulások konzisztenciája és a strukturális változók összefüggései

		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
jövedelmi decilisek (0,14)	1–3	33%	33%	34%
	4–6	46%	26%	28%
	7–10	58%	21%	21%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
elvégzett iskolai évek száma (0,10)	0–9	36%	33%	31%
	10–13	40%	30%	29%
	13–	53%	21%	26%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
milyen gyakran tölt szabadidőt másokkal együtt (0,14)	ritkábban, mint havonta	22%	45%	33%
	havonta néhányszor	41%	30%	29%
	legalább hetente	51%	22%	27%

Az alsó három jövedelmi decilisbe tartozóknál kiugróan alacsony volt a torzulásmentes hálózatok aránya (33%), és az átlagot jelentősen meghaladó a torzult (33%) és inkonzisztens (34%) konstellációké. A középső négy decilisbe soroltaknál a mintaátlagot reprodukálták, a felső három decilis esetében pedig átlagot meghaladó arányban jelentek meg a torzulásmentes hálózatok (58%), és átlag alatti mértékben a torzult (21%) és inkonzisztens (21%) konstellációk. A kor előrehaladtával ráadásul a gazdasági tőke szerinti különbségek tovább nőnek: míg a legszegényebb fiatalok esetében a torzult hálózatok aránya sem haladja meg az átlagot (27%), addig a középkorúak esetében magas értékeket találunk (37%). Településtípusonként szintén markáns eltérések adódnak: a kertvárosi (69%) és külterületi területeken (80%) a torzulásmentes hálózatok aránya kiugróan magas értékeket vesz fel a középső és legmagasabb decilisekben, miközben a torzult hálózatok koncentrációjának aránya átlag alatti (15 ill. 12%).

A kulturális tőkét kifejező, oktatási éveket mérő változó alapján a gazdaságihoz hasonló lineáris összefüggések azonosíthatók. A legfeljebb elemi oktatást végzők között a torzulásmentes hálózatok aránya átlag alatti (36%), a torzultaké átlag feletti (33%). A legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők között hasonló irányú, ugyanakkor kisebb mértékű tendencia figyelhető meg (40 ill. 30%). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők között pedig ellenkező: a torzulásmentes hálózatok aránya átlag feletti (53%), a torzultaké pedig átlag alatti (21%). Ezek a hatások településtípusonként annyiban árnyalódnak, hogy nagy- és kisvárosi környezetben egyaránt tovább fokozódnak,

miközben kertvárosi-kültelki zónákban mérséklődnek. Az előbbi helyszíneken lakó elemi végzettségűek esetében a torzult hálózatok aránya kiugróan magas (38%), az utóbbi helyeken lakók esetében pedig átlag alatti (24%).

A társadalmi tőke egy bizonyos formáját kifejező szabadidős találkozások gyakorisága mentén szintén erős összefüggések mutathatók ki. A szabadidejükben másokkal ritkán vagy egyáltalán nem találkozik között a torzult hálózatok koncentrációja kiugróan magas (46%), a torzulásmenteseké pedig kiugróan alacsony (22%). Ezzel szemben a legtöbb társadalmi tőkével rendelkezők esetében a torzult hálózatok aránya átlag alatti (22%), miközben a torzulásmentes konstellációké átlag feletti (51%). Noha a lakóhelyi, korosztályi és nemi különbségek egyaránt továbbárnyalják a társadalmi tőke és a torzult hálózatok sűrűsödése közti összefüggéseket, igazán látványos összefüggést a párkapcsolati státusz gyakorol. Az egyedüllét fokozza a társadalmi tőke hiányának hatását, ugyanakkor a párkapcsolat önmagában kevésbé kompenzálja azt. Azon egyedülállóknak esetében, akik egyúttal társadalmi kapcsolatokkal sem rendelkeznek, kiugróan magas torzult hálózatok koncentrációja (51%), miközben kiugróan alacsony a torzulásmenteseké (18%). Azon párkapcsolatban élők között ugyanakkor, akik kevés társadalmi kapcsolattal rendelkeznek, a torzult hálózatok aránya továbbra is átlag feletti (43%), miközben a torzulásmentes hálózatoké átlag alatti (24%).

A strukturális tényezők mellett az életkörülményeket kifejező olyan további mutatókkal, mint a munkamegosztás rendszerén belüli pozíció, az egészségügyi helyzet vagy a közéleti aktivitás szintén szignifikáns összefüggéseket mutat, az alábbi táblázat ezeket foglalja össze:

7. táblázat. A hálózati torzulások konzisztenciája és az életkörülményeket mérő változók összefüggései

		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
háztartás jövedelemforrása (0,08)	bér	47%	26%	27%
	önfoglalkoztatásból származó jövedelem	49%	21%	31%
	mezőgazdasági jövedelem	35%	26%	39%
	nyugdíj	42%	30%	29%
	munkanélküli segély	24%	43%	33%
	egyéb segély	32%	40%	27%
	befektetések, megtakarítás	58%	16%	26%
egyéb	38%	26%	36%	
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
szakszervezeti tagság (0,12)	tag	63%	19%	18%
	volt tag	39%	31%	30%
	nem tag	42%	29%	29%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
munkahely tulajdonosa (0,09)	önkormányzat	55%	21%	24%
	közszféra	52%	21%	27%
	állami vállalat	32%	34%	33%
	magán cég	45%	29%	26%
	önfoglalkoztató	49%	20%	30%
	egyéb	43%	30%	27%
		torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
betegség általi akadályozottság (0,11)	akadályozott	36%	35%	29%
	nem akadályozott	47%	25%	28%
részt vett-e a választásokon	igen	48%	25%	28%
	nem	31%	37%	32%
	még nem választókorú	55%	24%	21%

A demográfiai, strukturális és életkörülmények mentén megjelenő eltérések mellett végül megemlítendő az országok közti különbségek, annál is inkább, mert itt jelent meg a legerősebb összefüggés, az alábbi táblázat ezt foglalja össze:

8. táblázat. A hálózati torzulások konzisztenciája és az ország összefüggései

országok (0,4)	torzulásmentes (45%)	torzult (27%)	inkonzisztens (28%)
Albánia	21,2%	14,3%	64,5%
Belgium	62,5%	22,7%	14,8%
Bulgária	9,1%	30,6%	60,3%
Svájc	86,0%	7,9%	6,1%
Ciprus	35,9%	15,3%	48,9%
Csehország	34,3%	48,0%	17,8%
Németország	71,4%	12,9%	15,7%
Dánia	82,2%	10,8%	6,9%
Észtország	40,6%	36,0%	23,3%
Spanyolország	21,9%	21,0%	57,1%
Finnország	76,2%	18,2%	5,6%
Franciaország	36,6%	37,5%	25,9%
Egyesült Királyság	52,0%	24,8%	23,1%
Magyarország	23,7%	35,4%	41,0%
Írország	44,5%	27,4%	28,1%
Izrael	56,1%	18,2%	25,7%
Izland	62,0%	21,2%	16,8%
Olaszország	23,2%	21,9%	54,9%
Litvánia	24,8%	59,8%	15,4%
Hollandia	73,5%	16,3%	10,2%
Norvégia	83,4%	12,9%	3,7%
Lengyelország	36,4%	23,6%	40,0%
Portugália	11,9%	51,9%	36,2%
Oroszország	14,3%	47,6%	38,1%
Svédország	75,6%	16,3%	8,0%
Szlovénia	31,8%	18,2%	50,0%
Szlovákia	30,4%	31,9%	37,7%
Ukrajna	7,0%	55,0%	38,0%
Koszovó	13,9%	9,8%	76,3%

A vizsgált európai országok négy csoportba rendeződnek. A torzulásmentes hálózatok aránya kiugróan magas Belgium, Svájc, Németország, Dánia, Finnország, Egyesült Királyság, Írország, Izrael, Izland, Hollandia, Norvégia és Svédország esetében. Az inkonzisztens hálózatok aránya kiugróan magas Albánia, Bulgária, Ciprus, Spanyolország, Olaszország, Lengyelország, Szlovénia és Koszovó esetében. A torzult hálózatok aránya kiugróan magas Csehország, Észtország, Franciaország és Litvánia esetében. A torzult és inkonzisztens hálózatok egyidejű átlag feletti mértéke jellemző Magyarország, Portugália, Szlovákia, Oroszország és Ukrajna esetében. Annak ellenére, hogy e különbségek részletekbe menő magyarázatára az egyes országok komplex elemzésének hiányában nincs mód, néhány hasonlóságra mégis rá lehet mutatni, hipotéziseket megfogalmazva a torzult hálózati konstellációk sűrűsödése és a modernizációs pályák közti kölcsönhatásra vonatkozóan.

A torzulásmentes hálózatok dominanciájával jellemezhető társadalmak közé leginkább azok a centrum pozícióban lévő országok kerültek be, melyek a nyugat-európai modernizáció sajátos pályáját járták be a má-

sodik világháború óta. Ennek egyaránt részét képezi a piacgazdaság, a politikai szabadságjogok és a szociális biztonság melletti állami elköteleződés. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az erre alapozott társadalmi integráció következtében olyan mechanizmusok jöttek létre és stabilizálódtak, melyek hatékonyan előzik meg a torzult hálózati konstellációk sűrűsödését. Az inkonzisztens hálózatok aránya azokban az országokban átlag feletti, ahol amellet, hogy vagy hiányoznak ezek a modernizációs mintázatok, vagy valamilyen törés figyelhető meg bennük, egyúttal olyan alternatív hatások is jelen vannak, melyek megakadályozzák a torzult hálózatok koncentrációját. Ezekben a többségükben mediterrán országokban a modernitáshoz köthető integrációs formák megakadásai nem járnak együtt dezintegrációval vagy a modernitással való szembefordulással, ehelyett olyan alternatív integrációs formák stabilizálódnak, melyek részlegesen ellensúlyozni tudják a torzult hálózatok expanzióját. A torzult hálózatok kizárólagos vagy inkonzisztens hálózatokkal kiegészített dominanciája azokban az országokban figyelhető meg, ahol egyrészt a modernitáshoz köthető integrációs formák tekintetében történeti törés figyelhető meg, másrészt nem állnak rendelkezésre olyan mechanizmusok, melyek segítségével ennek negatív következményei mérsékelhetőek lennének. Ebből következően a dezintegráció vagy a modernitásból való kiábrándultság válik dominánssá, mely keretek között ugyanakkor nincs mód a torzult hálózati konstellációk koncentrációjának emancipatórikus mechanizmusok segítségével történő csökkentésére.

Ahhoz, hogy pontosabban megérthessük, milyen mechanizmusok képesek egyes társadalmakban megakadályozni a torzulások sűrűsödését, országok szerinti bontásban is érdemes megvizsgálni a demográfiai, strukturális és életkörülmények mentén megjelenő eltéréseket. A 10. táblázat ezeket foglalja össze.¹⁰

Végigtekintve az európai országokon abból a szempontból, hogy a demográfiai, strukturális és élethelyzet egyéb dimenzióit kifejező változók milyen módon függnek össze a torzult hálózatok koncentrációjával, jelentős különbségeket találunk. A skála egyik végpontján található országokat az jellemzi, hogy – a torzult hálózatok koncentrációjának arányától függetlenül – kevéssé körvonalazhatók olyan pozíciók, melyekben a torzult hálózatok összefüggő mintázatot alkotnak. Minthogy esetükben kevéssé magyarázható demográfiai, strukturális vagy az életmód egyéb dimenziójával az, hogy koncentrálnak-e a torzult hálózatok vagy sem, ezért megállapítható róluk, hogy a torzult hálózatok sűrűsödése nem kapcsolódik hozzá specifikus társadalmi pozíciókhoz. Más szóval, a torzult hálózatok sűrűsödése nem épül rá a társadalmi egyenlőtlenségekre, a struktúrában belüli pozíciótól független. A skála másik végpontján ezzel szemben azok az országok találhatóak, amelyekben a torzult hálózatok jól lokalizálhatóak, és ebben az értelemben demográfiaiban és strukturálisan meghatározott zárványokat jelölnek ki. Esetükben a hálózati torzulások koncentrációja egyenlőtlenségi kérdés, vagyis társadalmi kizárási mechanizmusok következménye.

¹⁰ Az egyes dimenziók mentén kialakított háromdimenziós keresztábrák helyett a táblázatban az európai összefüggésekhez képesti eltérések kerülnek bemutatásra: '+' jelzi az európai összefüggés reprodukcióját, vagyis azt az esetet, amikor az adott országban is hasonló összefüggést tapasztalunk a depressziót valószínűsítő hálózatok koncentrációja és a demográfiai-strukturális változó között, mint az európai mintán. A '-' jelzi az összefüggés irányának megváltozását, a '0' pedig az összefüggés eltűnését. Az országok után zárójelben az európai mintához képest hiányzó összefüggések száma található.

9. táblázat. A hálózati torzulások konzisztenciája, valamint a demográfiai, strukturális és életkörülményeket mérő változók összefüggései országok szerinti bontásban

	nem	korosztály	településtípus	párkapcsolati státusz	gazdasági tőke	kulturális tőke	társadalmi tőke	munkaerő-piaci helyzet	egészség	szavazás
Izland (7)	0	0	0	0	-	+	0	0	+	0
Olaszország (7)	+	0	0	0	-	0	0	0	+	0
Svájc (5)	+	0	0	0	+	0	+	0	+	+
Dánia (5)	+	0	0	0	+	+	+	0	+	0
Portugália (4)	0	-	+	0	+	-	0	0	+	+
Spanyolország (4)	+	0	-	+	+	0	+	0	0	+
Franciaország (4)	0	+	0	0	0	-	+	+	+	+
Svédország (4)	0	0	0	+	+	+	+	0	+	+
Belgium (3)	0	0	-	+	+	+	+	0	+	-
Finnország (3)	-	-	0	0	+	+	+	0	+	+
Norvégia (3)	+	0	0	+	+	-	+	0	+	+
Ciprus (3)	+	+	0	0	+	-	+	0	+	+
Ukrajna (3)	-	0	0	0	+	+	+	+	+	+
Oroszország (3)	0	0	-	0	+	+	+	+	+	+
Szlovénia (3)	+	0	+	0	+	+	+	0	+	+
Izrael (2)	+	-	0	+	+	+	-	0	+	+
Magyarország (2)	0	-	-	0	+	+	+	+	+	+
Hollandia (2)	+	+	0	0	+	+	+	-	+	+
Koszovó (2)	0	+	+	-	+	+	+	0	+	+
Észtország (2)	-	+	+	0	+	+	+	+	0	+
Szlovákia (2)	+	+	+	0	+	+	+	+	+	0
Bulgária (2)	0	0	+	+	+	+	+	+	+	+
Albánia (1)	0	+	-	-	-	+	+	+	+	-
Litvánia (1)	+	-	-	0	+	+	+	-	+	+
Egyesült Királyság (1)	0	+	+	+	+	-	+	+	+	+
Lengyelország (1)	+	-	0	+	+	+	+	+	+	+
Írország (0)	+	-	+	+	+	-	+	-	+	+
Csehország (0)	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+
Németország (0)	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+

Míg a torzult hálózatok koncentrációjának abszolút aránya azt mutatja meg, hogy a különböző társadalmak mennyire sikeresen alakítottak ki a szenvedés határállapotait kezelő mechanizmusokat, a koncentrált hálózatok társadalmi meghatározottsága az e mechanizmusokhoz való hozzáférés szisztematikus gátjait írja le. Ebben az értelemben a két egymástól független dimenzió együttesen fejezi ki, hogy az egy-egy társadalom által leírt modernizációs pálya mennyire valószínűsíti a torzult hálózatok sűrűsödését. Amennyiben ez arányában alacsony, ám bizonyos élethelyzetekben nagy eséllyel fordul elő, az másféleképp ugyan, de ahhoz hasonlóan patológikus konstellációra utal, mint ha arányában magas lenne.

Mindezek alapján az országok négy nagyobb csoportra oszthatóak. Az elsőbe azok tartoznak, ahol rendelkezésre állnak a torzulásokat korrigálni képes mechanizmusok, és a hozzájuk való hozzáférés relatíve kiegyenlített (Svájc, Dánia, Izland és Svédország). A másodikba azok tartoznak, ahol vannak ugyan korrekciós mechanizmusok, ám azokhoz korántsem egyenlő a hozzáférés (Belgium, Finnország, Izrael, Németország, Hollandia, Egyesült Királyság, Norvégia és Írország). A harmadikba azok sorolhatók, ahol kevésbé alakultak ki a torzulások

sűrűsödését ellensúlyozó mechanizmusok, ám azokhoz, ami van, szabadon hozzá lehet férni (Spanyolország, Franciaország, Olaszország és Portugália). Végül a negyedik csoportba azok tartoznak, ahol egyrészt kevésbé állnak rendelkezésre korrekciós mechanizmusok, másrészt a létezőkhöz való hozzáférés is egyenlőtlen (Albánia, Ciprus, Lengyelország, Bulgária, Szlovénia, Csehország, Észtország, Litvánia, Koszovó, Szlovákia, Oroszország, Magyarország és Ukrajna). Az első csoportra úgy tekinthetünk, mint a szenvedés határállapotait leghatékonyabban kezelő, és ennyiben emancipatórikus pályát befutó társadalmakra. A negyedik csoport ennek tökéletes ellentétéként írható le, az itt található társadalmak a modernitás patológikus tendenciáit nagyobb arányban váltják valóra. A második és harmadik csoport köztes állapotot fejez ki: vagy a korrekciós mechanizmusok, vagy a hozzájuk való egyenlő hozzáférés hiányára utalva.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány kettős célt tűzött ki maga elé: egyrészt azokat a hálózati torzulásokat igyekeztem azonosítani, melyek kizárólagossá válva valószínűsítik a cselekvési képesség – depresszió tüneteinek formáját öltő – megakadását; másrészt arra tettem kísérletet, hogy egy európai survey segítségével megvizsgáljam e hálózati torzulások és a depresszió tüneteinek empirikus összefüggéseit. Ezek alapján elmondható mindenekelőtt, hogy az inkompatibilis rutinok, a defetista habitus, a kiszámíthatatlan szeretet, a hatékonyságot elutasító életvilág, a differenciálatlan mező, a dogmatikus szakértői tudás, az egyirányú információ, az indifferens kommunikáció és a túlkanonizált esztétikai reflexivitás hálózatai egyaránt szignifikáns mértékben növelik a depresszió tüneteinek előfordulását. Az empirikus elemzésekből kiderült továbbá az is, hogy európai szinten a torzult hálózatok sűrűsödését kisebb mértékben magyarázzák demográfiai és strukturális különbségek: ennek esélye a nők, a középkorúak, a városban élők, az egyedülállók, a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével kevésbé ellátottak, a hátrányos munkaerő-piaci pozícióban lévők, az egészségügyi problémákkal küzdők és a politikából kiábrándultak körében magasabb. Ezekhez képest ugyanakkor összehasonlíthatatlanul erősebb hatást gyakorolnak az országok szintjén megragadható modernizációs különbségek. Ezek egyszerre utalnak olyan mechanizmusokra, melyek a torzult hálózatok koncentrációját csökkentik, és olyanokra, melyek a koncentráció társadalmi elosztásának egyenlőtlenségeit ellensúlyozzák. Arra a kérdésre, hogy pontosan miben állnak ezek a mechanizmusok, és hogy a modernizáció milyen dinamikájába illeszkednek, csakis a különböző országok közelebbi vizsgálatát magába foglaló összehasonlítás alapján lehetne válaszolni.

HIVATKOZÁSOK

- Allen, N. B. – Gilbert, P. – Semedjar, A. (2004) Depressed mood as an interpersonal strategy: The importance of relational models. In Haslem, N. (szerk.) *Relational models theory: A contemporary overview*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 309–334.
- APA (2013) *American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – 5th edition (DSM 5)*. Washington DC: American Psychiatric Publishing. <http://dx.doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Ayalon, L. – Young, M. A. (2003) A comparison of depressive symptoms in African Americans and Caucasian Americans. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 34(1), 111–124. <http://dx.doi.org/10.1177/0022022102239158>
- Barlow, D. – Durand, M. (2009) *Abnormal psychology: an integrative approach*. (5th edition) Belmont, CA: Wadsworth Publishing.
- Bazargan, M. – Bazargan-Hejazi, S. – Baker, R. S. (2005) Treatment of self-reported depression among Hispanics and African Americans. *Journal of Health Care of the Poor and Underserved*, 16, 328–344. <http://dx.doi.org/10.1353/hpu.2005.0025>
- Beck, A. T. (1967) *Depression: Clinical, experimental and theoretical aspects*. New York: Harper & Row.
- Beck, A. T., – Weishaar, M. E. (2008) Cognitive therapy. In Corsini, R. J. – Wedding, D. (szerk.) *Current psychotherapies* (8th ed). Belmont: CA: Brooks Cole.
- Beidel, D. – Bulik, C. – Stanley, M. (2012) *Abnormal psychology* (2nd edition). New Jersey: Pearson.
- Blatt, S. J. (2004) Developmental origins (distal antecedents) In Blatt, S. J. (szerk.) *Experiences of depression: Theoretical, clinical, and research perspectives*. Washington, DC: American Psychological Association, 187–229. <http://dx.doi.org/10.1037/10749-006>
- Bourdieu, P. (2002) *A gyakorlati észjárás: a társadalmi cselekvés elméletéről* (ford. Berkovits B.). Budapest: Napvilág.
- Busch, EN. – Rudden, M. G. – Shapiro, T. (2004) *Psychodynamic treatment of depression*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Comer, R. J. (2010) *Abnormal Psychology* (7. kiadás). New York: Worth Publishers.
- ESS (2012) European Social Survey Round 6 Source Questionnaire. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London. http://www.europeansocialsurvey.org/docs/round6/fieldwork/source/ESS6_source_main_questionnaire.pdf [Letöltve: 2016-09-14]
- Evans, J. – Heron, J. – Lewis, G. – Araya, R. – Wolke, D. (2005) Negative self-schemas and the onset of depression in women: Longitudinal study. *British Journal of Psychiatry*, 186(4), 302–307. <http://dx.doi.org/10.1192/bjp.186.4.302>
- Freud, S. (1917) Mourning and melancholia. In *Collected papers* (Vol. 4). London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis. 152–172.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Habermas, J. (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Honneth, A. (2013) *Harc az elismerésért*. Budapest: L'Harmattan.
- Kendler, K. S. – Myers, J. – Prescott, C. A. (2005) Sex differences in the relationship between social support and risk for major depression: A longitudinal study of opposite-sex twin pairs. *American Journal of Psychiatry*, 162(2), 250–256. <http://dx.doi.org/10.1176/appi.ajp.162.2.250>
- Kopp M. – Martos T. (2011) A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jóllét, életminőség viszonya. Elérhető: http://beszamolo2010.jno.hu/cd/fuggelekek/2_kutatasok_eredmenyei/kopp_gazdasagi_novekedes.pdf [Letöltve: 2016-09-14]
- Lash, S. (1999) *Another Modernity. A Different Rationality*. Oxford: Blackwell.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the social: an introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewinsohn, P. M. – Antonuccio, D. O. – Steinmetz, L. – Teri, L. (1984) *The coping with depression course*. Eugene, OR: Castalia.
- Matsumoto, D. – Juang, L. (2008) *Culture and psychology* (4th ed.). Australia: Thomson Wadsworth.
- Radloff, L. S. (1977) The CES-D scale: a self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1: 385–401. <http://dx.doi.org/10.13072/midss.120>
- Seligman, M. E. P. (1975) *Helplessness*. San Francisco: Freeman.
- Sik D. (2012) *A modernizáció ingája – Egy genetikus kritikai elmélet vázlatja*. Budapest: ELTE – Eötvös.
- Sik D. (2015a) Társadalmi patológia és pszichopatológia A pszichológiai diagnózisok és terápiák haszna a kritikai elmélet számára. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3. 197–222. http://socio.hu/uploads/files/2015_3/sikdom.pdf. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.197>
- Sik D. (2015b) *A modernitás rétegei*. Budapest: ELTE–Eötvös.

Sik D. (2016a) Szerfüggőség kritikai hálózatelméleti perspektívából. *Esély*, 4, 83–119.

Sik D. (2017) A kritikai elméletek hálózati modellje. *Jel-kép* (megjelenés alatt).

Taube-Schiff, M. – Lau, M. A. (2008) Major depressive disorder. In Hersen, M. – Rosqvist, J. (szerk.) *Handbook of psychological assessment, case conceptualization, and treatment*, Vol. 1: Adults. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 319–351.

Whiffen, V. E. – Demidenko, N. (2006) Mood disturbance across the life span. In Worell, J. – Goodheart, C. D. (szerk.) *Handbook of girls' and women's psychological health*. New York: Oxford University Press, 51–59.

White, H. C. (2008) *Identity and control: how social formations emerge*. Princeton: Princeton University Press.